

УДК 726.2

Захеді Шахаб,

sh4h4b_z4hed1@yahoo.com, ORCID/ 0000-0002-7562-7153

Київський національний університет будівництва і архітектури

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНА БАЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ СПАДЩИНИ ІСЛАМСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ ІРАНУ

Розглянуті питання регіональної своєрідності ісламської архітектури в Ірані, визначено особливості архітектурно-композиційного і планувального рішення мечетей, простежено процес еволюції мечетей від функціональності до декоративності. Аргументовано необхідність створення науково-теоретичної бази ісламської архітектури Ірану для здійснення охорони і реставрації мечетей.

Ключові слова: архітектурна спадщина, іслам, мечеті, Іран, збереження.

Тема дослідження іранських мечетей є актуальною як для Ірану, де іслам є основою країни, так і для не-мусульманських країн, оскільки там і досі недостатньо відома унікальна спадщина ісламської архітектури Ірану. Попри існування великої кількості закордонних наукових і науково-популярних видань з цієї теми, в них акцентовано увагу на головних мечетях, а деякі відомості потребують доповнення і уточнення.

Регіональна своєрідність ісламської архітектурної школи Ірану зумовлювалась безпосереднім впливом політичного, економічного, культурного, релігійного факторів і була знаною мірою обумовлена доісламськими будівельними традиціями, архітектурою сусідніх країн і країн-загарбників, що в свою чергу дозволяє визначити напрямок запозичень і виявів місцевої своєрідності [4,5,8,10]. В ісламській архітектурі Ірану слід виокремлювати специфічну періодизацію, яка відрізняється від загальнобудівельної періодизації, оскільки охоплює лише будівництво мечетей [1, 4,7,10] :1) VII – VIII ст. н.е. – ранній період поширення ісламу на території Ірану і збагачення іранськими традиціями країн Арабського Сходу, 2) IX – XV ст. н.е. – середній період, 3) XVI – поч. XVIII ст. – високий період розквіту ісламу в Ірані і будівництва мечетей у містах Ірану. Слід зазначити, що на кожному історичному періоді відмічалась еволюція стилістики і композиції мечетей, що дозволяє говорити про потужний процес еволюції архітектури мечетей в Ірані, оскільки від першого до третього періоду відбувався процес переходу від функціональності і конструктивності до декоративності, ускладнювалися і урізноманітнювалися типи планування. Виділяються такі

основні типи мечетей Ірану за об'ємно-просторовою організацією – шабестані, купольна, айвані та два нових типи – чотириайванний і танабі.

У середньому періоді правління Тимуридів кількісно мечетей в Ірані було збудовано менше, ніж за правління наступної династії Сефевідів у XV – XVI ст., можливо, тому, що столиця держави була в Самарканді [1,6,7,9]. У середньому періоді планування і об'ємно-просторова структура мечетей ускладнюється, у XIII – XVII століттях будуються мечеті-багатофункціональні комплекси з караван-сараями – житлові приміщення для приїжджих. Припускають, що найбільшого розквіту архітектура іранських мечетей досягла в XV – XVII століття, під час Тимуридів, а потім Сефевідів, до того ж, якщо поява і удосконалення такого елемента як “айван” пов'язано з правлінням Тимуридів (XIV – XV ст.), то виникнення специфічного циліндричного типу мінаретів (передусім парних з боків “пештака”) пов'язано з правлінням Сефевідів (XVI – XVII ст.) [10]. Зміна періодів була пов'язана з утворенням двох окремих держав – однієї під егідою азербайджанців на території Персидського і Арабського Ірану, східної Вірменії і Азербайджану, другої – на території Східного Ірану, у провінції Хорасан, під егідою персів (іранців). Об'єднання згодом двох держав в Азербайджанську кизилбашську державу Сефевідів (династія Сефевіє) привело до звеличування двох міст – спочатку під час правління азербайджанців – Тебризу на півночі (до кінця XVI століття), потім під час правління персів – Ісфагану в центрі (з 1598 року), а, отже, до розвитку міст і будівництва. Третій, пізній етап розвитку іранської мусульманської архітектури пов'язаний з правлінням династії Сефевідів, а саме Аббаса I (1587 – 1629 рр.).

Архітектура мечетей Ірану на початку пізнього періоду, а саме в першій половині XV століття відрізняється схожістю з архітектурою мечетей Самарканду і Герату, що пояснюється попереднім періодом володарювання династії Тимуридів зі столицею в Самарканді.

Третій період пов'язаний з удосконаленням планувальної структури мечетей і появою в якості обов'язкового композиційного елемента двох симетричних мінаретів циліндричного типу (саме такий тип мінаретів пов'язують з правлінням династії Сефевідів).

Попри різноманіття типів композиційно-планувальних схем іранських мечетей всіх трьох періодів, базовим є тип композиції плану з центральною віссю, яка проходить через головний вхід і модифікований однокупольний павільйон “чартак”, з чотирма розташованими один навпроти іншого і симетрично відносно головної осі “айванами” і двоярусними аркадами з боків. У цьому типі плані вбачається безпосередня спадкоємність з композицією зороастрийського павільйону “чартак” епохи Сасанідів [2,7,8,10].

У плануваннях іранських мечетей можна вловити й інші риси успадковані від доісламської архітектури: гіпотетично з класичними персидськими доісламськими палацовими багатоклонними залами-ападанами з внутрішніми подвір'ями. Спадкоємність також простежується в домінуванні простору відкритого внутрішнього подвір'я над масою будівлі, та в приляганні парадного купольного павільйону до внутрішнього подвір'я [4,8,10].

Визначається особлива роль східних територій Ірану в поширенні ісламу, хоча східні території провінції Хорасан сформували простіші і скромніші типи мечетей, і виняткову роль півночі і центру в збереженні традицій давнього палацового будівництва, зороастрийської архітектури і їх органічної трансформації в мусульманських мечетях.

В іранській архітектурі виділяються шість основних стилів, які мають місце в будівлях різного функціонального призначення, в тому числі і в мечетях: стиль парсі, стиль парті, хорасанський стиль, стиль ісфаган, стиль разі, стиль азарі. Нам вдалося встановити, що за географією свого поширення стилі парсі і парті поширені на заході і в центрі Ірану, хорасанський стиль – на сході, стиль ісфаган – у центрі, стиль разі – між центром і північчю Ірану, стиль азарі – на північному-заході Ірану. На наш погляд, за періодизацією ці стилі розміщуються наступним чином: у 1-му періоді – стилі парсі і парті, які спадково пов'язані з зороастризмом, у 2-му періоді – хорасанський стиль, стиль азарі і фрагментарно – ісфаганський стиль, у 3-му періоді – хорасанський стиль, ісфаганський стиль і стиль разі. Деякі стилі отримали назву від назви міста-центра поширення стилю (ісфаганський, хорасанський стилі) або від назви народності (наприклад, стиль азарі).

Кліматичні відмінності певних частин Ірану вплинули і на специфіку об'ємно-планувального рішення мечетей набагато менше, ніж канони ісламу, хоча разом з тим температура на півночі країни зимою знижується до -10^0 - 12^0 С, а на крайньому півдні в той самий час вона може становити до 20^0 С. Міста Ісфаган, Шираз, Язд, Керман, Мешхед, Ардестан, Гольпайеган, Наїн, Арсанбастам знаходяться в зоні спекотного сухого клімату, клімат міста Тебриз на півночі можна порівняти з кліматом Баку – це вологий субтропічний клімат.

Якщо порівнювати мечеті в різних кліматичних зонах Ірану, можна говорити про відмінності будівельних матеріалів і місцевих будівельних прийомів, а не про принципову різницю об'ємно-планувальної структури, оскільки кліматичні умови основної частини країни схожі – це спекотний сухий клімат з пиловими бурями. За кліматичним показником найбільше підходить для сухого спекотного клімату, що є характерним для більшості територій Ірану, тип планування з просторим внутрішнім подвір'ям з басейном, огорожений глибокими склепінчастими айванами, тому що відкрите подвір'я

забезпечує свій мікроклімат всередині мечеті, а айвани виконують роль сонцезахисних пристроїв. Найпродуманішим є влаштування айванів більшої глибини з півночі і сходу – як захисту від південного і західного сонця.

На базі проведеного порівняльного аналізу було виявлено і сформульовано відмітні ознаки регіональної своєрідності планувальної структури мечетей, загальні для Ірану і деяких сусідніх країн:

а) у ранніх ісламських колонних мечетях – поєднання канонічного прообразу колонного молитовного двору пророка Мухаммада в Медині і водночас багатоконних палацових ападан Персії; на їх базі виникають багатоконні мечеті з одноманітним метричним рядом і внутрішнім подвір'ям;

б) у ранніх ісламських мечетях павільйонного типу – органічне включення в структуру мечетей трансформованого зороастрийського (сасанідського) павільйону “чартак”, який прилаштований під функціональні вимоги мусульманської культової будівлі;

в) у пізніших мечетях другого і третього періодів – органічне поєднання в плануванні багатоконних залів і модифікованого “чартака”;

г) ускладнення планування мечетей хронологічно під час переходу від першого до другого і третього періодів шляхом відступу від простих планів до складних багатфункціональних планів неправильної геометричної форми, що пояснюється різночасовістю різних частин плану однієї й тієї самої мечеті.

Під час раннього етапу становлення мусульманської архітектури в Ірані (VII – VIII ст.) відбувалося не лише запозичення канонів ісламу в арабів, але й мав місце зворотній процес збагачення арабської культури багатомістовими архітектурно-художніми традиціями Ірану ахеменідського і сасанідського періодів. Згодом планувальна схема колонної арабської мечеті (яка відчула вплив ахеменідських багатоконних ападан) і купольного павільйону з міхрабом (модифікованого павільйону “чартак”) були вторинно перенесені на територію Ірану – вже як елементи архітектури арабських мечетей.

Спостерігається доволі яскраво виражена подібність планувань і композиційних рішень іранських мечетей з мечетями інших країн у кожному з архітектурних періодів, що пояснюється історико-політичними причинами. Насамперед, можна відзначити спільність планувань мечетей Ірану і Арабського Сходу в період правління Омейядів (перший період), Ірану і Середньої Азії в період правління Тимуридів (другий період), Ірану, Афганістану, Азербайджану, східної Вірменії і східної Грузії в період правління Сефевідів (третій період).

Висновки

На сьогоднішній день в Ірані зберігається велика кількість мечетей всіх трьох періодів, проте відсутня сформована потужна науково-теоретична база для здійснення системних пам'яткоохоронних і реставраційних заходів, особливо складною є ситуація з будівлями в невеликих містах, де часто відсутня повна історична документація, обмірні креслення, матеріали натурних обстежень з метою виявлення проблем аварійного стану мечетей і вибору шляхів їх вирішення. Враховуючи релігійність іранського суспільства і співіснування одночасно релігійних і світських гілок влади, створення такої науково-теоретичної бази є надзвичайно актуальним для держави.

Результати дослідження можуть бути використані:

- у науково-дослідних інститутах: для поглиблення знань про специфічні особливості мечетей Ірану і ролі іранської архітектурної школи у формуванні інших архітектурних шкіл мусульманського світу;
- у сфері охорони культурної спадщини: для поглиблення знань про маловідомі мечеті й уточнення списку об'єктів під охороною держави;
- в області реставрації об'єктів: для створення науково-теоретичної бази для дослідження і реставрації мечетей у різних регіонах Ірану;
- у новому будівництві: для використання в сучасних мечетях характерних ознак традиційної мусульманської архітектури Ірану;
- в учбовому процесі: для розширення лекційних курсів з історії мусульманської архітектури, поглиблення знань студентів світських і релігійних учбових закладів про хронологію і особливості будівництва мечетей у різних регіонах Ірану в певні історичні періоди.

Література

1. Ашрафян К.З. Падение державы Сефевидов (1502-1722) / Ашрафян К. З. - М., 1951. – 256 с.
2. Бартольд В.В. Ориентировка первых мусульманских мечетей / Бартольд В.В. Соч. - М., 1966. Т. VI. – С. 537-542.
3. Власов В.Г. Мечеть // Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства: В 10 т. Т. V: Л - М. - СПб.: Азбука-классика, 2006. – 768 с.
4. Всеобщая история архитектуры в 12 томах / под ред. Н.В. Баранова. – М.: Изд-во литературы по строительству, 1969. – Т. 8. – С. 332. – 491 с.
5. Иранское средневековье / Сухарева Н.М. - Иваново: ИвГУ, 1981. – С.1-30.

6. Куция К.К. Города и городская жизнь Сефевидского Ирана / Куция К. . - М., 1967. – С.1-155.
7. Мемариян Голам Хосейн. Иранская архитектура / Мемариян Г. Х. – Тегеран: Суруш Данеш, 2008. – 579 с.
8. Морадшелех Абдулбахі. Традиції формоутворення в цивільній архітектурі Ірану. Автореферат дис. кандидата архітектури 18.00.02. – К.: КНУБА, 2008. – 20 с.
9. Образование государства Сефевидов. / [сост. Мухаммед Корим Юсуф Джамали]. - Тегеран. 1372г.
10. Стародуб-Еникеева Т.Х. Сокровища исламской архитектуры. — 1-е изд. / Стародуб-Еникеева Т.Х. — Москва: Белый город, 2004 – 456 с.

Захеди Шахаб,
Киевский национальный университет строительства и архитектуры,

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ БАЗА СОХРАНЕНИЯ НАСЛЕДИЯ ИСЛАМСКОЙ АРХИТЕКТУРЫ ИРАНА

Рассмотрены вопросы регионального своеобразия исламской архитектуры в Иране, определены особенности архитектурно-композиционного и планировочного решения мечетей, прослежен процесс эволюции мечетей от функциональности до декоративности. Аргументирована необходимость создания научно-теоретической базы исламской архитектуры Ирана для осуществления охраны и реставрации мечетей.

Ключевые слова: архитектурное наследие, ислам, мечети, Иран, сохранение.

architect, post-graduate student Zakhedi Shahab,
Kyiv National University of Construction and Architecture

THE SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASE FOR PROTECTION OF HERITAGE OF THE IRANIAN ISLAM ARCHITECTURE

In the article the questions of the regional originality are considered, were determined the peculiarities of the architectural-composition and planning decision of mosques, was determined the evolution process of mosques from functionality to decoration. Was argued necessity of creation the scientific-theoretical base of the Iranian Islam architecture for preservation and restoration of mosques.

Key words: architectural heritage, Islam, mosques, Iran, preservation.